

Юськів Богдан,

доктор політичних наук, професор
Рівненський державний гуманітарний університет
yuskivb@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7621-5954

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОЦЕС: СОЦІОЛОГІЯ ПРИКОРДОННЯ ПРО УКРАЇНУ І ПРО УКРАЇНЦІВ

Рецензія на монографію: Анета Румак, Сергій Троян. Ідентичність людини прикордоння : Монографія / пер. В. Саган. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2025. 200 с.

Рецензована монографія претендує на те, щоб стати однією з найважливіших українських гуманітарних книжок 2025 року. Не завдяки обсягу чи гучній назві, а завдяки тому, що вона ставить просте й нестерпно актуальне запитання: хто така людина, котра живе між двома світами, і як вона визначає себе в момент, коли один зі світів намагається знищити інший?

Книга написана польською і перекладена українською. Уже сам цей факт є символічним: переклад здійснив Василь Саган, філолог, перекладач, заслужений діяч польської культури – людина, для якої, як пишуть автори у вступі, «робота з цим текстом стала завершальною в реалізації перекладацького проекту значимих творів польської гуманітаристики». Книга присвячена його пам'яті. Ця обставина надає виданню особливого – людського – виміру: вона нагадує, що наука робиться людьми, а переклад є не технічною операцією, а актом культурної відданості.

Монографія складається з чотирьох розділів. Перший присвячено поняттю ідентичності у трьох дисциплінарних вимірах – філософському (онтологічному), психологічному та соціологічному. Другий – типології кордонів і прикордонь. Третій – власне феномену людини прикордоння та її ідентичності. Четвертий – результатам соціологічного анкетування студентської молоді Ряшівського (Жешувського) університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Такий поступ – від абстрактного до конкретного, від теорії до польових даних – є продуманим і витриманим. Автори усвідомлюють, що без понятійної бази емпіричні результати залишилися б непрочитаними, а без емпірики теорія – порожньою.

Перший і другий розділи виконують функцію інтелектуального ландшафту: вони окреслюють, що саме означає «ідентичність» і

«прикордоння» в сучасному міждисциплінарному дискурсі. Для українського читача особливо цінним є те, що автори вводять у цей дискурс українську наукову традицію – Ярославу Верменич із її концепцією «територіальної ідентичності українського пограниччя», Іллю Кононова, Ларису Нагорну, Оксану Яворську. Поряд із ними – польські дослідники Єжи Нікіторович, Анджей Садовський, Збігнев Курч, Мар'ян Голька, Даріуш Вояковський. Така двомовна наукова бесіда – де обидві традиції говорять про спільний простір – сама по собі є науковим внеском: вона показує, що польська й українська соціологія прикордоння розробляли паралельні концептуальні мови для однієї й тієї самої реальності і що ця реальність вимагає спільного читання.

Особливо важливим для розуміння теоретичних амбіцій книги є авторське розрізнення між «прикордонням як територією» і «прикордонням як умовою існування». Прикордоння, підкреслюють А. Румак і С. Троян, перестає бути лінією на карті й стає простором культурного випробування та соціальної інновації. Водночас автори виокремлюють чотири стратегії самовизначення, доступні людині прикордоння: асиміляцію, ізоляцію, маргіналізацію та інтеграцію. Остання – найрідкісніша і найбагатша – дозволяє поєднувати елементи кількох культурних матриць без жертви жодною з них. Ця типологія – не механічна схема, а запрошення до рефлексії: яку стратегію обирають наші громади, наші регіони, ми самі?

Четвертий розділ – про конкретних людей. Навесні 2023 року було опитано 246 студентів у Ряшеві, наприкінці 2023-го – на початку 2024 року – 222 студенти у Чернівцях. Дати мають значення. Польські дослідження велися через рік після початку повномасштабного вторгнення, українські – в умовах, коли воно тривало вже майже два роки. Авторі чесно визнають, що це ускладнює пряме порівняння результатів, і водночас відкрито стверджують: саме ця «розривність» є частиною наукового матеріалу, а не його дефектом. Досліджувати ідентичність у стані «нової нормальності страждання і справедливості» – це не поганий збіг обставин, а рідкісна дослідницька можливість.

Результати дослідження виявляються водночас і передбачуваними, і несподіваними. Передбачуваним є те, що переважна більшість респондентів – і польських, і українських – вважає прикордоння передусім «місцем біля кордону», а не культурним простором перетину ідентичностей. Це свідчить про те, що академічне переосмислення поняття ще не стало частиною масового розуміння. Несподіваним є контраст між двома групами в питанні національної ідентичності: три чверті українських студентів вважають її «дуже важливою», тоді як для польських вона важлива лише для трохи більше ніж половини, а понад чверть відповіли «важко сказати». Авторі інтерпретують цей контраст через призму воєнного досвіду: коли національна ідентичність опинилася під загрозою знищення, вона

кристалізується, а не розчиняється. Але вони також утримуються від спрощення: цей висновок не є тезою про «кращу» чи «гіршу» ідентичність, а описом двох різних траєкторій у спільному просторі.

Цікавими є також дані про рівень симпатії та антипатії між народами на час опитування. Для чернівецьких студентів найвищий рівень симпатії отримали поляки – понад 94 % респондентів, що автори пов'язують із масштабною допомогою Польщі Україні під час війни. Натомість ставлення до росіян 89 % опитаних визначили як антипатію. Ці дані – не абстрактні цифри. Вони фіксують, як геополітика відбивається в людських почуттях, як воєнний досвід переформатує сприйняття сусідів. Для польського читача ці числа могли б бути предметом гордості; для українського – вони є дзеркалом власного ставлення до союзників і агресорів, відтвореним у відповідях студентів із Чернівців.

Окремої уваги заслуговує те, що самі чернівецькі студенти визначили як найважливіші риси людини прикордоння: практичність, підприємливість і готовність до оборони. Цей перелік – особливо остання риса – звучить у 2026 році не як академічна характеристика, а як автопортрет покоління, яке дорослішало в умовах кризи й продовжує жити в умовах війни. Примітно, що характеристика «периферійність» отримала найнижчі показники значущості: ані польська, ані українська молодь не ідентифікує себе як мешканців периферії, навіть якщо географічно живе далеко від столиць. Це – субтильний, але важливий сигнал про самосприйняття регіональної молоді.

Монографія верифікує п'ять дослідницьких гіпотез. Серед них – твердження про те, що прикордоння впливає на формування ідентичності мешканців. Цю гіпотезу підтверджено з обох боків: понад 71 % польських і понад 62 % українських студентів вважають, що проживання на прикордонні так чи інакше впливає на повсякденне життя. Підтверджено також і те, що ідентичність людини прикордоння сприймається досліджуваними як особливе, виняткове явище – хоча, як чесно визнають автори, частина респондентів заперечила саме існування окремої «ідентичності людини прикордоння», наголошуючи, що кожна людина є унікальною особистістю незалежно від місця проживання. Ця суперечність у відповідях є не слабкістю дослідження, а його найцікавішим результатом.

Слід відзначити й обмеження книги – і самі автори роблять це відкрито. Кількісна методологія, хоча й надає дослідженню структурованої доказової бази, не може замінити якісних методів: інтерв'ю, спостереження, аналізу наративів. Сам обсяг вибірки – 246 і 222 анкети – дозволяє формулювати гіпотези й тенденції, але не претендує на репрезентативність усієї студентської молоді Польщі чи України. Географія досліджень охоплює лише два міста – Ряшів і Чернівці. За межами залишаються Ужгород, Харків, Маріуполь (до окупації), Луганськ, Сєвєродонецьк – міста, кожне з яких

могло б додати до картини принципово інші виміри ідентичності прикордоння. Це не закид, а вказівка на масштаб завдань, які книга відкриває для майбутніх дослідників.

Є в книзі й деталь, яку легко пропустити, але яка варта уваги. У вступі автори посилаються на Ганса-Георга Гадамера і його поняття «сплавлення обр'ю» – момент, коли напруження між текстом і читачем зникає й вони стають єдиним смисловим полем. Саме на це, пишуть А. Румак і С. Троян, вони сподіваються. Для книги, написаної польською та перекладеної Василем Саганом для українського читача, – це не риторична фігура. Це програмне твердження: монографія написана для того, щоб польський і український розум зустрілися у спільному запитанні про те, ким є людина між двома світами.

Читаючи цю книгу сьогодні, важко не помітити, що «людина прикордоння» – це не лише соціологічний тип, а й метафора самої України. Країна, котра десятиліттями визначала себе через розриви – між Сходом і Заходом, між православним і греко-католицьким обр'єм, між степовою й лісовою цивілізацією, між совєтською спадщиною і досвідом Центральної Європи, – сьогодні, відстоюючи своє право на існування зі зброєю в руках, водночас відповідає і на питання про власну ідентичність. Монографія А. Румак і С. Трояна не дає простих відповідей на це питання. Але вона пропонує мову, інструменти і чесну науково зафіксовану картину того, як ця відповідь починає формуватися – у відповідях студентів із Чернівців, які в грудні 2023 року заповнювали анкету в місті за 35 кілометрів від румунського кордону і за сотні кілометрів від лінії фронту.

«Ідентичність людини прикордоння» – це книга для дослідників гуманітарних і соціальних наук, соціологів простору, істориків і культурологів. Але передусім – для кожного, хто хоче зрозуміти, як Україна усвідомлює себе зсередини, не в риториці публічних заяв, а в тихих відповідях молодих людей, які живуть між кордонами й формують своє «я» в умовах, яких ніхто з них не обирає, але які є реаліями сьогодення.

Статтю надіслано до редколегії 16.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.04.2026 р.